

GUNNAR LAGERGREN

RIKSMARSKALKEN OCH HOVRÄTTPRESIDENTEN Gunnar Lagergren, som avled den 28 december 2008, nittiosex år gammal, var hedersledamot i Vitterhetsakademien under tjuvåttio år och var under den tiden en av de flitigaste deltagarna i denna akademis sammankomster. Han besatt ännu i den höga ålderdomen den intellektuella nyfikenhetens livgivande och avundsvärda gåva. Det stod en vänligt förväntansfull air kring den resliga gestalten redan när han steg uppför trapporna till plenisalen, de senaste åren inte helt utan möda; han tillhörde de uppmärksamma lyssnarna, och hans reflexioner under samtalen efter föredragen visade att han bearbetade deras innehåll med självständig eftertanke även när de handlade om fjärran och främmande ting. Han var senast närvarande vid akademins plenum i december 2008.

”Klassisk” och ”klassicitet” är stolta och ädla ord, som man i okonstens tid använder med försiktighet och inte utan bekymrad tvekan. När man talar om Gunnar Lagergren är dessa ord emellertid oundvikliga. Klassisk är redan hans härkomst och bakgrund. Han har i en intervju berättat om sin härstamning både på fädernet och på mödernet från många tysta led av småländska bönder, vilkas ättlingar i början av 1800-talet tog steget upp i prästeståndet och sedan valde banor som fö-

reträdde en ny typ av svensk klassicitet: det industriella genombrottets. Hans morfar var direktör för det unga ASEA kring sekelskiftet 1900 och tidstypiskt gift med en norska. Hans far var en av de sista stora järnvägsbyggarna. När Gunnar var ett år bosatte sig familjen i Gävle, där fadern ledde arbetet med Ostkustbanans trettiomilasträcka mellan Gävle och Härnösand. År 1928, när banan efter femton år var klar, flyttade familjen till Djursholm, där Gunnar Lagergrens ungdomsår som gymnasist på reallinjen kom att förflyta.

Det är karakteristiskt att han, som han berättat, under gymnasietiden hörde hemma i två kretsar, den ena med intellektuella och litterära intressen, den andra mer utåtvänd och idrottsintresserad. Yrkesvalet efter studentexamen 1931 var inte någon självklarhet. Gunnar Lagergren gjorde sin värnplikt som signalist vid vad som då hette Fälttelegrafkåren och inledde sina studier vid Stockholms högskola med ämnena matematik, filosofi och som huvudämne nationalekonomi; resultatet blev en filosofie kandidatexamen i dessa tre ämnen. Han har efteråt sagt att han ibland ångrade sig över att han inte valde Uppsala, där många vänner fanns på Stockholms nation, men huvudstadens högskola hade också sina lockelser, inte minst de framstående nationalekonomerna. Viljan att finna en mer utåtriktad verksamhet ledde honom till juridiken, och på tre år arbetade han sig fram till en juris kandidatexamen år 1937. För en duglig juris kandidat utan särskild inriktning var tingsmeriteringen den naturliga fortsättningen. Gunnar Lagergren kom att meritera sig i Västmanlands läns mellersta domsaga, som hade sitt kansli i Västerås och tingsställen i Fagersta och Norberg. Det var en genuin bergslagsdomsaga med den blandning av lantbruk, skogsbruk och bergshantering som en sådan kunde erbjuda. Gunnar Lagergren har beskrivit notarieåren som en givande tid.

Han har också betecknat fortsättningen – aspiranttjänstgöring i Svea hovrätt – som kungsvägen för en jurist. Det var en smal väg; av hans årskull om femton aspiranter godkändes tre. Det var år 1941. Som hovrättsfiskal kunde han fortsätta på domstolskarriären i Svea hovrätt med

Foto Leif R. Jansson / Scanpix.

sådana korta förordnanden utanför domstolen som var brukliga. Det andra världskriget kastade sin skugga även över det gynnade Sverige och vållade för de flesta män mellan tjugu och fyrtiosex täta avbrott för beredskapstjänstgöring. År 1943 mötte han i Stockholm den tjugutvå-åriga Nina von Dardel, som var dotter till överdirektören vid Karolin-ska institutet Fredrik von Dardel och hans hustru; hon var på mödernet halvsystem till Raoul Wallenberg. Det blev bröllop innan året var slut, men då, en vecka före bröllopet, kom – det är ingen överdrift att säga – äventyret in i det unga paret liv.

Det neutrala Sverige handhade under det andra världskriget i egen-skap av skyddsmakt, som den folkrättsliga termen lyder, genom sin utri-kesförvaltning vissa krigförande staters diplomatiska och andra angelä-gheter av rutinkaraktär i förhållande till deras fiendestater. Verksam-heten var av naturliga skäl särskilt omfattande i Berlin, där den svenska beskickningens så kallade B-avdelning tidvis räknade mellan 40 och 50 personer. Deras arbete gällde framför allt nederländska intressen; det fanns omkring 400 000 holländare i Tyskland. De kvalificerade upp-gifterna var övervägande av juridisk art. Sedan den svenska legationen i Berlin bombats och brunnit behövde B-avdelningen utan dröjsmål en ny chef. Det svenska sändebudet Arvid Richert vände sig – tidstypiskt, kan det nog betecknas – till Svea hovrätts president Birger Ekeberg och bad om förslag på en lämplig jurist. Hovrättsdomare i karriären förut-sattes i den meritokratiska rättsstat som Sverige då ännu var kunna lösa alla offentliga uppgifter. Gunnar Lagergren tillfrågades en vecka före sitt bröllop; han tillfrågade själv sin fästmö per telefon medan Ekeberg och Richert väntade, och meddelade utan ytterligare betänketid att han accepterade under förutsättning att Nina Lagergren fick följa med. Det var vid denna tid i övrigt inte tillåtet för legationspersonalen att med-föra anhöriga i det sönderbombade Berlin. Tillstånd gavs emellertid, och det nygifta paret installerade sig utanför Berlin, dit man varje dag begav sig till dagens arbete i den bunker som byggts på den svenska be-skickningstomten. Nina Lagergren höll som enda medföljande kvinna

ofta soppkök för hjälpbehövande svenskar och holländare. Från Berlin berättade paret i oktober 1944 per telefon för Raoul Wallenberg i Budapest om sin äldsta dotters födelse. Det var den sista direkta kontakten med honom. Ett försök till direktkontakt gjordes när Gunnar Lagergren på vintern 1946 följde med en Rädda Barnen-konvoj på en strapatsfylld färd med förnödenheter till Budapest, men hans undersökningar gav inte något resultat.

Sedan paret kommit hem till Sverige fortsatte Gunnar Lagergren på domarbanan, låt vara med många och långa avbrott för internationella uppdrag. Han blev hovrättsassessor 1948, tillförordnad revisionssekreterare 1953 och hovrättsråd 1957. Domarbanan kröntes med utnämningen till president i Hovrätten för Västra Sverige i Göteborg år 1966, en post som han innehade till 1977. Vid avgången från presidentämbetet utnämndes han till riksmarskalk, en särskilt ansvarsfull uppgift eftersom han var den förste som utnämndes av den unge kungen efter tron-tillträdet 1973.

Denna snabbskiss av en svensk karriär ger endast en mindre del av Gunnar Lagergrens insatser. Freden öppnade nya möjligheter för en redan internationellt erfaren svensk jurist. Gunnar Lagergren kallades ofta att delta i skiljenämnder som utsågs av Internationella handelskammaren i Paris och deltog även i det för den snabbt växande internationella handeln viktiga arbetet med standardiserade handelstermer; en av de svenska jurister av en tidigare generation som gjort betydande insatser på det området, justitierådet Algot Bagge, förmedlade ursprungligen dessa kontakter, men Gunnar Lagergrens kompetens uppmärksammades också tidigt av Birger Ekeberg och Östen Undén. Han fick genom deras medverkan möjlighet att under ett par år på egen hand arbeta med handelsrättsliga frågor i Paris och Rom; resultatet blev en betydelsefull engelskspråkig köprättslig monografi, som utkom 1954. Gunnar Lagergren kom att bli högt ansedd inte endast i den praktiskt verksamma internationella juristvärlden utan också i rättsvetenskapliga kretsar. År 1965 hedrades han med ett juridiskt hedersdoktorat vid Uppsala univer-

sitet. Han stödde alltid sin hustru i hennes oförtröttade kamp för Raoul Wallenbergs sak; det var därför naturligt att han 1984 blev ordförande i styrelsen för Raoul Wallenberginstitutet för mänskliga rättigheter i Lund.

Om paret Lagergren kan sägas ha levat i den storpolitiska stormens öga i det sönderbombade Berlin, kom de att njuta av de stilla efterdyningarna efter en tidigare och mindre ödeläggande politisk storm när de under åren 1953–1956 bodde i Tanger i Marocko, där familjens yngsta barn föddes. Den urgamla hamnstaden vid en bukt av Gibraltar sund hade blivit föremål för stor internationell uppmärksamhet när kejsar Wilhelm II gjorde ett besök i staden 1905 och i ett skarpt tal om tyskarnas ställning i staden och om den marockanske sultanens självständighet skapade stor oro i Frankrike. Resultatet av denna uppståndelse blev efter långa förhandlingar ett avtal som slöts mellan Frankrike, Storbritannien och Spanien och som år 1925 gjorde Tanger till en neutral och demilitariserad zon under sultanens av Marocko överhöghet men med internationell förvaltning. Till denna hörde en internationell domstol som handlade alla slags mål utom de rent internt marockanska. När Sverige några år efter andra världskriget fick möjlighet att utnämna en domare i denna domstol utsågs Gunnar Lagergren på initiativ av utrikesministern Östen Undén till posten. Förhållandena i Tanger, som under många år hade varit ett ökänt internationellt smugglarnäste, hade då sanerats någorlunda, vistelsen vid Medelhavskusten var för det mesta angenäm och den multinationellt sammansatta domstolen erbjöd intressanta uppgifter och givande kontakter. En bekräftelse på det anseende som Gunnar Lagergren förvärvat som domare i internationella organ var utnämningen till Permanenta skiljedomstolen i Haag år 1966. Det uppdraget behöll han i tjugutre år.

Denna mångskiftande och krävande internationella verksamhet kom tidigt också att omfatta domaruppdrag i de många tvister både mellan stater och beträffande enskildas rättigheter som hade sin bakgrund i det andra världskriget. År 1956 blev Gunnar Lagergren medlem av skilje-

kommissionen mellan Tyskland och de allierade i Koblenz och 1957 i den fransk-tyska skiljedomstolen för Saarbrücken. Åren 1964–1990 var han president i den högsta restitutionsdomstolen i Herford (senare München); där handlades i sista instans mål om ersättning för egendom som av tyska myndigheter orättmätigt berövats ägarna under krigsåren. Inte mindre än 4 000 mål nådde denna domstol. I ersättning för sådan rövad egendom som inte kunde återfinnas betalade den tyska förbundsrepubliken med stöd i tysk efterkrigslagstiftning omkring 4 miljarder D-mark.

Av Gunnar Lagergrens ordförandeskap i skiljedomstolar som skapats för enskilda mellanstatliga tvister bör främst nämnas den som avsåg kustområdet Rann of Kutch (1965–1969), där de motstående parterna var Indien och Pakistan. De hade tidigare fört krig om området men fann sig nu till slut under starkt internationellt tryck i att lägga sin sak på en opartisk domstols bord och i att böja sig för dess avgörande. Andra skiljedomstolar som han ledde såsom ordförande var den egyptisk-israeliska, som gällde Tabaområdet på Sinai (1986–1988), och den amerikansk-iranska, som rörde de många, komplicerade och ekonomiskt betydande följderna av konflikten mellan parterna år 1979.

På grundval av sin unika erfarenhet från dessa och andra konflikter, där suveräna stater stått mot varandra med oförenliga ståndpunkter men accepterat en skiljedom, brukade Gunnar Lagergren betona att ett rättsligt förfarande med klara i förväg fastlagda procedurregler ofta kan vara att föredra framför ett förliknings- eller medlingsförfarande. I nationalistiskt sinnade länder, hävdade han, var det för demokratiskt utsedda regeringar, som hade ögonen fästade vid nästkommande val, en politisk omöjlighet att förhandlingsvägen göra territoriella eftergifter ens av det blygsamma slag som skiljedomen i målet om Rann of Kutch innebar för den ena sidan.

Det är karakteristiskt för Gunnar Lagergrens i sann mening humanistiska rättsuppfattning – den som främst värnar om den enskilda människan och sätter hennes värde högst – att han betecknande ledamot-

skapet i Europadomstolen för de mänskliga rättigheterna i Strasbourg som sitt mest givande uppdrag. Han var medlem av domstolen under åren 1977–1988. Det har omvitnats av svenska jurister vilken betydelse det hade för Sveriges anseende som rättsstat – inte minst i de tvister där landet var svarande – att vårt land i detta europeiska forum företrädde av en så framstående och allmänt aktad domare.

I detta nittiosexåriga liv kom en svensk domare- och ämbetsmannabana av klassisk prägel, som ledde till de högsta posterna, att oskiljaktigt tvinnas samman med en lång följd av internationella insatser, likaledes på högsta nivå, och bilda en samlad gärning av unik lödighet i rättens, fredens och de mänskliga rättigheternas tjänst.

Med detta är emellertid inte allt sagt. I den isländska sagan finns ett ord – *gæfumadr* – som av Frans G. Bengtsson har översatts med ”lyckoman”. Med det begreppet vill man gärna förknippa inte endast kraft, klokhet och yttre framgång utan härutöver något annat och mer ovanligt och svåråtkomligt. Kanske kan det kallas ett ljusst sinne, öppet även för sådana hemligheter som barn förstår bäst och som de vet att skatta. Den mångstämmiga talkör av barnbarn i olika åldrar och med olika intryck som framträdde vid minnesstunden efter Gunnar Lagergrens jordfästning i Danderyds kyrka den 22 januari 2009 visade klart och kraftfullt att han förutom att vara en stor jurist också var en lyckoman.

Stig Strömholm